

TÜRK-BULGAR DİL İLİŞKİLERİNE TOPLU BİR BAKIŞ

Türk-Bulgar dil ilişkileri araştırmalarının yüz yıllık bir tarihi vardır. Asrımızın başlarında Ünlü Bulgar dilcisi Prof. Benö Tsonev Bulgarcadaki yabancı leksik unsurları araştırarak, bunlar arasında Türkçe alıntılarının sayısının en yüksek olduğunu yazdı. Türkçe kelimelerin geçişinde başlıca şu üç devirden bahsederek alıntıları da birinci, ikinci ve üçüncü tabaka kelimeler diye üç gruba ayırdı:

1. Slavların Asya'da ve Güney Rusya'da Türklerle temasta buldukları devirde Türkçeden almış oldukları kelimeler
2. Bulgar devletini kuran Türk kabilesi Protobulgarların dilinden kalıntılar
3. Osmanlı Türklerinin Balkan Yarımadasında uzun zaman hakimiyetleri devrinde Bulgarcaya geçmiş çok sayıda kelimeler (TSONEV 1984: 330).

Bu konuda daha sonraları yapılan çalışmalara ışık tutan bu araştırma, günümüzde de önemini yitirmiş değildir.

Son 30-40 yıldan beri Türk-Bulgar dil ilişkilerine ve bilhassa Protobulgar dil kalıntlarına ilgi arttı ve daha geniş malzemeye dayanarak monog-rafik eserler, etüt ve makaleler yazıldı.

Bu yazımızda ilişkileri konusunda şimdiye kadar yapılmış araştırmalar hakkında kısaca bilgi vermekle yetineceğiz.

Slav ve Türk kabileleri ve halkları, çok eski çağlardan günümüze kadar Asya'da ve Avrupa'da yaşamış, buğün de ayrı halklar halinde yaşamaya devam etmektedirler. Türk-Slav etnik ve dil ilişkileri, M.S. ilk devirlerde eski Slavca-Türkçe esasına dayanmaktadır (N.A. Baskakov'un yapmış olduğu sınıflandırmaya göre ise -eski Slavca- eski Türkçe esasına dayanmaktadır). Orta çağlarda bu ilişkiler Balkan Yarımadası, Macaristan, Slovakya, Polanya, Ukrayna ve Rusya topraklarından Orta Asya ve Merkezi Asya'ya kadar varan daha geniş bir sahaya yayılır. Bu saha, artık Türk ve Slav halkları arasındaki oldukça sabit bir komşuluk, emik ve devlet sınırlarıyla- bazı yerlerde daralmış veya genişlemiş de olsa, esas itibarıyla bugüne kadar korunmuştur. İşte böyle zaman ve saha çerçevesi içerisindeki ilişkiler arasında kabile,

Doç. Dr. Hayriye SÜLEYMANOĞLU

Ankara Ü. DTCF Öğr. Üyesi

halk ve milli esaslara dayanan Türk-Slav dil ilişkilerinin çok önemli bir yeri vardır (MOSKOV 1981: 81).

Türk-Slav etnik ve dil ilişkilerinde günümüzde yapılan araştırmalarda şu dönemler esas alınmaktadır:

1. Anaslav-Türk Dönemi (III, IV-VII yy.)
2. Bulgarclav-Probulgar Dönemi (VII-IX

yy-)

3. Bulgar-Türk (Oğuzkıpçak) Dönemi (Peçenek, Kuman, Oğuz ve kısmen de Tatarların eritilmesi dönemi)

4. Bulgar-Osmanlı Türkleri Dönemi (XIV-XX yy.)

Görüldüğü gibi, B. Tsonev'in araştırmasından farklı olarak, daha yeni araştırmalarda daha bir dönem söz konusu: Peçenek, Kuman, Oğuz kabileleri ile Slav Bulgarları ve bunların dilleri arasındaki ilişkiler ayrı bir dönemde ele alınmaktadır.

Erken Türkçe Alıntılar

Fr. Mislosich ortak Slavcada bulunan eski Türkçe alıntılarının, yani birinci grup Türkçe kelimelerin araştırılması sorununu ortaya koyar, bu fikir İvan Şişmanov tarafından da benimsenir. Stefan Mladenov'a göre, Slavcadaki erken alıntılar Hun-Avar kökenli kelimelerdir. Ortak Slavcadaki alıntılarının bir bölümü üzerinde çoktan beri araştırmalar yapılmakta, tartışmalar sürdürülmektedir. Bir bölümü de daha yeni zamanda tespit edilmiş eski Türkçe alıntılardır. Bazı bilim adamları bu eski alıntılarının etimolojisi ve Slavcaya geçişlerinin kronolojisini belirlemenin önemine dikkat çekerek bu yönde çalışmaktadırlar (DURİDANOV, 1960).

Ana Slavca ve Güney Slavcadaki alıntılarının sayısı azdır. Örnek olarak kniga (kitap), kırçağ (topraktan yapılmış kap, testi), şaran (sazan balığı) gibi kelimeler gösterilebilir.

Protobulgarlar n (Bulgar Türklerinin) Dilinden Leksik Kalıntılar

Protobulgarlar konusu üzerinde ilk araştırma-

lar geçen yüzyılın sonlarında başlamıştır. Dilciler, tarihçiler, etnografya uzmanları bu konuyu türlü yönden ele alarak, yazdıkları eserlerinde ilginç fikirler ortaya atmışlardır. Bilim çevrelerini en çok ilgilendiren kelime bulgar etnonimi olmuştur. Söylenen hipotezler birbirinden oldukça farklı olarak bunların özetini ve değerlendirmesini iv. Şişanov (1900), St. Mladenov (1927) ve B. Simeonov'un (1976) araştırmalarında buluyoruz.

Şimdiye kadar söylenen varsayımlar, sözü geçen üç bilim adamının açıklamaları da dahil, iki grupta toplanabilir:

1. Gerçeklerden uzak teoriler- bulgar etnoniminin Slav-Fin, Cermen-Got, İran vs. kökenli olması iddiaları

2. Türk esasına dayanan teoriler - bulgar etnoniminin "karışık, karışmış halk" anlamında olduğu olasılığı

Bu etnonimin bir totem olarak kabul edilebilen samur adında bir hayvanla bağlantısı olduğu düşüncesini de ortaya atan araştırmacılar vardır. Tüm söylenen varsayımlardan bulgar etnoniminin Türk kökenli olduğu fikri ağır basmaktadır.

Protobulgar dil kalıntıları şöyle sıralanabilir:

Yer adları: Aldemir, Bılgaran, Şabla (yerin şekline göre verilen ad kaşık, bataklık)

Kişi adları: Asparuh, Bayan, Kurt, Krum

Unvanlar: Bagatur, kan, tarkan

Başka leksik kalıntılar: beleg (iz, işaret), biser (inci), bubrek (böbrek), paşenog (bacanak), toyag, toyaga (dayak, değnek, sopa)

Eski Bulgar kaynaklarında rastlanan -çii (Türkçedeki -cı, -ci, -cu, -çı, -çi, -çu, -çü) yapım ekinin de bu dönemden kalmış bir unsur olduğu sayılmaktadır.

Peçenek-Kumandil Kalıntılar

Orta Çağlarda Peçenek, Kuman kabilelerinin Macaristan, Romanya, Bulgaristan topraklarına vs. yerlere yerleşmesi (XI-XVII yy.), bu geniş bölgede bunların toplumsal-sosyal rolü, zamanla da eriyip kaybolmaları tarih ve dilcilik açısından çok

önemlidir. Dinleri Hristiyan, dilleri Türkçe olan bugünkü Gagavuz Türklerinin Kumanların torunları olduğu hakkında tahminler yapılmaktadır. Bu mesele geçen yüzyıl P.R. Slaveykov ve K. İreçek tarafından, daha sonraları St. Mladenov, V. Zlatarski ve başka bilim adamları tarafından ele alınmıştır. Daha yeni dönemde dil açısından araştırmalar yaparak Peçenek-Kuman kökenli kalıntıların sayısının tahmin edildiği kadar az olmadığını M. Moskov (1965), B. Simeonov (1979), İv. Duridanov (1960) gibi dilciler göstermiştir.

Peçenek ve Kumanlardan kalmış oldukları tahmin edilen eksik kalıntılar:

Yer adlar : Peçenaga, Peçenoge (köy adları), Tuzluk, Kurt-duman veya Kordoman, Tortomiş, Malkoç (Balçık kasabasına bağlı Gagavuz köyleri), Kumanova çuka (çuka-taşlı tepe, çıplak tepe), Kaspiçan, Turgan vs.

Kişi adlar : Asen (Esen anlamında), Terter, Şışman, Boril, Belgun

Başta leksik kalıntılar: Şongıla (genç oğlan), tunae, zatunti se (karanlık oldu karardı- Türkçe-tun, tün), tuk (geleneksel düğün tüy-Türkçe tüy), bilkit (şifalı ot) vs.

Osmanlı Türkçesinden Alıntılar

Türkler Balkanlar'a egemen olduktan sonra buradaki halklar Türk kültüründen ve Türk dilinden pek çok şeyler almışlardır. Türk dili "koyne" denilen ortak bir dil durumunda bulunmuş ve Balkan halklarını birleştirici bir faktör olmuştur.

B. Tsonev Bulgarcadaki Türkçe leksik alıntılarının sayısının bazı bölgelerde 5000'e ulaşabildiğini tahmin etmişti. 1802 yılında Bulgar yazar Sofroniy Vrançanski yazmış olduğu eserinde şöyle diyor: "Halkın anlayabilmesi için eserimde pek çok Türkçe kelime kullanmak zorunda kaldım, çünkü o zamanlar (Bulgar halkı) halk, Türkçeyi çok iyi biliyordu."

Türkçenin etkisi en çok Bulgar dilinin leksik dağarcığında görülmektedir. Semantik açıdan graptırılınca, Türkçe alıntılarının hayatın her alanında kullanılan bitki adları, elbise, mutfak eşya-

ları, yemek adları vs. kelimeler olduğu açıklanmaktadır. Söz bölümleri olarak da graptırılınca, Bulgarcada her söz bölümünde Türkçe alıntılar var olduğu bir gerçektir. İsimlerin sayısı pek çoktur. İkinci yerde sıfatlar, üçüncü yerde de fiiller bulunmaktadır.

Türkçe sayesinde Bulgarcanın fiil sistemi oldukça zenginleşmiştir. Türkçede duyulan (şahitsizlik) (Rivayet) fiil kipleri XV. yüzyıldan sonra Bulgarcada da gelişmiş ve bu bakımdan Bulgarca öteki Slav dillerinden tamamen uzaklaşmıştır.

M. Yanakiev-Doktora Tezi

Türkçe aracılığıyla ve Türkçe fonetik şekilleriyle Bulgarcaya bir çok Arapça, Farsça, Yunanca, İtalyanca ve Fransızca kelimeler geçmiştir. (MİRÇEV, 1958)

Türkçenin etkisi geçen yüzyılın ortalarına kadar sürer. Altmışlı yıllarda (1853-1856 Kırım Savaşından sonra) Rusçanın etkisi oldukça artar ve yavaş yavaş Türkçe kelimelerin yerine Rusça kelimeler kullanılmaya başlar. 1877-1878 Türk-Rus Savaşından hemen sonra Bulgar devleti kurulunca Türkçe askerî ve idarî terimler Rusça terimlerle değiştirilir. Zamanla bir yandan Rusçanın Bulgarca üzerindeki etkisi artarken, öte yandan Türkçenin etkisinin azaldığı bir gerçek olur.

Türk-Rus Savaşından bu yana Türkçenin etkisinin ne dereceye kadar azaldığını tespit etmek için istatistik yöntem uygulayarak şu ünlü dört Bulgar yazarının eserlerini inceledik:

1. Zahari Stoyanov. Geçen yüzyılın seksenli yıllarında yazmış olduğu eserlerin kullandığı Türkçe alıntılarının oranı 2.68'dir.

2. Georgi Kirkov. Geçen yüzyılın sonlarında ve asrımızın başlarında yazmış olduğu sosyopolitik konulu eserlerinde Türkçe kelimeler kullanmıştır ve bu alıntılarının oranı 2.01'dir.

3. Georgi Karaslavov. Araştırma konumuz olan "Tatul" romanını yazar, asrımızın otuzlu yıllarında yazmıştır ve Türkçe kelimelerin oranı 0.88'dir. Romanda Bulgar köylüsünün yaşam tarzı anlatılmaktadır.

4. Karnen Kalçev. Altmışlı yıllarda "Dvama v noviya grad" (Yeni Şehirde İki Kişi) başlıklı romanını yazmıştır ve kullanmış olduğu Türkçe kelimelerin oranı 0.39'dur.

Dört Ünlü Bulgar Yazar n n Eserlerinde Türkçe Al nt lar

Yazarlar	sayfa	Kelimelerin		Türkçe
		Yaklaşık	Alıntılann	
		Toplam		
		Sayısı	Sayısı %	
1 Zahari Stoyanov	627	224500	6029	2.68
2. Georgi Kirkov	182	52679	1062	2.01
3. Georgi Karaslavov	230	66678	587	0.88
4. Karnen Kalçev	178	53375	208	0.39

NOT: Kelimeler yalın şekilleriyle değil de, cümlede kullanılmış oldukları şekilleriyle (monoleks olarak) sayılmıştır.

Bulgarcada Türkçe alıntılarn giderek azalması normal bir süreç olarak kabul edilmelidir. Toplum yaşamındaki sosyal-politik, ekonomik ve kültürel değişmeler, elbette dilin kelime dağarcığını da etkiler.

Bulgarlar yüz elli yıldan beri dillerini yabancı dil etkisinden ve genellikle Türkçenin etkisinden arındırmaya çabalamaktadırlar. Ancak Bulgarcayı tamamen Türkçenin etkisinden arındırmak şimdilik olanak dışıdır. Çünkü bir çok kelimenin,

Bulgarca karşılıkları yoktur. İşte bir kaç örnek: Yorgan, döşek, çarşaf, kılıf, çorap, yaka, kopçe, ilik, torba, çuval, çanta, çeşme, tencere, kapak tepsi(ya), boza, köfte, kebab, musakka, yahnı(ya), baklava, kada/y/ıf, nar, badem, lale, zümbül vs.

Birçok kelimenin genelde yabancı asıllı karşılıkları bulunsa da çoğu zaman Türkçeleri kullanılır, örneğin ibrişim(çe)- Kalerçe, dolapşakaf, süt-laş-mlako s oriz gibi, ya da Türkçe kelimeyle belirli bir şey ifade edilir, örneğin çorba kelimesiyle işkembe çorbası (şkembe çorba) ifade edilir. öteki türlü çorbalar için Rusya supa kelimesi kullanılır. (Memova-Selaymanova 1977-1980).

İdari ve hukuk dilinde bugün de emlâk, resim gibi terimler kullanılmaktadır.

Bulgarcanın sentaksından da bir çok kelime birleşmeleri Türkçenin yapısına göredir: na momçeto mayka mu (çocuğun annesi), pet pari ne davam (beş para vermem) gibi (YENİSOY, 1992).

Bir çok deyimler Türkçeden tam çeviri yapılmıştır: Ot igla do konets (İğneden ipliğe kadar), paza kato zenitsata na okoto si (göz bebeği gibi korumak) gibi.

Türk-Bulgar dil ilişkileri konusunda şimdiye kadar yapılan araştırmalar sağlam bir zemin oluşturmaktadır. Bundan sonraki yapılacak çalışmalarda Bulgar yazı dilinde ve halk ağızlarındaki Türkçe etkinin gerçek durumunu tespit etmekle hem Türk dil tarihine, hem de Bulgar dil tarihine her iki milletin kültür tarihlerine katkıda bulunulmuş olunacaktır.

KAYNAKLAR

- DURIDANOV, İV.
1960 Stari türkski zaemki v bılgarskiya ezik. "İzsledvaniya v çeşst na Marlın Drinov". Sofiya.
- 1962 Stara türkska zaemka v yuwnoslavanskita toponimiyi. "Bılgarski ezik".
- İRECEK ,K.
1890 Nakolko belejki virhu ostatitsi ot peçenegi i kumani, kaktı i try nareçenite gagauzi i surguçi v dneşna Bılgariya "Periodiçesko spisanie".
- MİKLOŞİÇ, K. MİRÇEV.
1958 İstoriçeska gramatika na bılgarskiya ezik. Sofiya.
- MLADENOV, ST.
1927 İmeto bılgarin. Pregled i kritika na dosegaşnite opiti za obasnenieto mu. "Bırgarska mişıl".
- MOSKOV, M. 1965
1981 Proizhod na reçnoto nazvanie Botuna. "Ezik i literatura".
- SİMEONOV, B.
1976 Bilgaro-türkski ezikovi kontakti. "Sıpostavitelno ezikoznanie".
- 1976 İztoçni izvori za istoriyata i nazvanieto na Asparuhovite bılgari. "Vekove".
- SÜLEYMANOVA, H.
MEMOVA-SÜLEYMANOVA.
1977 Ktürkskim zaim stvovaniyam v bolgarskom yazıke. İzd. Azerbaycanskiy gosudarstveniy universitet. Uçenie zapiski Otdel'nyy ottisk.
- 1980 Za turtsizmite v. Pubiitsistikata na Zahari Stoyanov. God. na Sof, univrsitet. Fakultet Po klasiçeski i novi filologu. Klasiçeska filologiya i orientalistika? T. LXXI, 3, 1976-Sofiya.
- 1992 Bulgarcada Türkçe Kökenli Deyimlerin Bugünkü Durumu. Ankara.
- ŞİŞMANOV, İV.
1900 Kritiçen pregled na vıprosa za proizhoda na bılgarite ot ezikovo gledişte i etimologiite na imeto "bılgarin". "Sb. Narod. unotvorenıya" (I nauçen otdel), kn. XVI, XVII, Sofiya.
- TSONEV B. 1984 İstoriya na bılgarskiya ezik. T. II, Sofiya. 1984.
- ZLATARSKİ, V.N.
1918 İstoriya na bılgarskata dirjava prez srednite vekove. T.I, ç. I. Sofiya.